

Мельник П. О.,
асpirант кафедри історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

METHODOLOGY OF HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CRIMINAL LEGAL COUNTERACTION TO ORGANIZED CRIME

У статті порушено актуальне питання методології дослідження протидії організованій злочинності. Вирішення проблеми ускладнюється тим, що в літературі відсутня однозначність у поглядах щодо поняття «організована злочинність». Запропонована автором статті методологія дослідження покликана певним чином сприяти розв'язанню цієї проблеми.

Ключові слова: методологія, злочинність, організована злочинність, міждисциплінарність.

В статье возбужден актуальный вопрос методологии исследования противодействия организованной преступности. Решение проблемы усложняется тем, что в литературе отсутствует однозначность во взглядах относительно понятия «организованная преступность». Предложенная автором статьи методология исследования призвана определенным образом способствовать решению этой проблемы.

Ключевые слова: методология, преступность, организованная преступность, междисциплинарность.

The article addresses the urgent issue of the methodology of the study of counteraction to organized crime. The solution to the problem is complicated by the fact that the literature lacks unambiguous views on the notion of "organized crime". The article's methodology proposed by the author of the article is intended to contribute in a certain way to solving this problem.

Key words: methodology, crime, organized crime, interdisciplinary.

Питання методології нині перебуває на вістрі проблеміки серед науковців. Особливогозвучання воно набуває в умовах вирішення проблем, які пов'язані з питаннями національної безпеки України. Кримінально-правова протидія організованій злочинності якраз належить до переліку таких проблем.

Питанням методології дослідження злочинності загалом і методології організованої злочинності зокрема присвятили свої дослідження А.М. Бойко, І.М. Даньшин, В.М. Дръомін, С.Б. Карвацька, М.В. Костицький, Н. Крісті, Ф.М. Оболенцев, Ю.В. Орлов, О.В. Петришин, І.П. Рущенко, В.І. Шакун та ін. Попри різне розуміння підходів до визначення сутності цього феномена, здатного до мімікії, більшість авторів застерігає, що підходи в методології організованої злочинності мають відповідати класичній схемі аналізу, відповідно до класифікації методів, які традиційно використовуються науковою загалом та юридичною науковою зокрема: методи філософського, загальнонаукового та спеціально галузевого рівнів [1, с. 11]. Так, Ю.В. Орлов зауважує: «З огляду на специфіку політико-кримінологічних проблем, підкреслено їх міждисциплінарний характер, вважаємо, що методологія їх дослідження має відповідати вимогам комплексного підходу. Використання одного методу чи концепції (теорії) з великою часткою вірогідності здатне привести до некоректних висновків, адже науковою й дослідженням не вироблено (та й навряд чи це можливо в принципі) універсальної багаторівневої, історично синтетичної методологічної орієнтації» [3, с. 68]. Повністю погоджуємося з Ю.В. Орловим та поділяємо такі самі погляди науковців, які спеціально присвятили свої роботи методології кримінологічних досліджень [4–5]. «У методологічному аспекті, – пише М.І. Ми-

рошиченко, – для того щоб дослідження відповідало вимогам комплексності, воно має бути організованим на принципах і методах, зорієтованих на розуміння об'єкта пізнання як цілого з позицій його системного упорядкування» [6, с. 235]. Отже, перш ніж зупинитися на особливостях методології історико-правового аналізу кримінально-правової протидії організованій злочинності, зауважимо, що принципи і методи пізнання мають розглядатися в єдності із законами правового буття і закономірностями суспільного розвитку, інакше їх науковий аналіз не буде коректним [6, с. 230].

Особливості методології історико-правового аналізу кримінально-правової протидії організованій злочинності полягають у тому, що перевага в дослідженні має надаватися методам історико-правового пізнання у кореляції із традиційними для науки кримінології методами. Як видається, найбільш ефективним може стати одночасне поєднання комплексу наукових методів дослідження, які використовуються історико-правовою науковою, кримінологією, науковою кримінального права, політологією, соціологією, соціальною філософією, психологією, теорією управління в рамках системного підходу. Так, Ф.М. Оболенцев наголошує, що актуальність системного підходу зростає відповідно до потреб сьогодення. Науковці продовжують пошуки кримінологічних теорій фундаментального рівня і пропонують шляхи їх впровадження у загальну систему кримінологічного знання [7]. Проте, як пише акад. О.В. Петришин, варто враховувати, що призначеннем системного підходу, який відображає специфіку наукового дослідження реальних явищ та процесів, є «певна схематизація, а отже, «спрощення реальності» [8, с. 18]. У дослідженні проблем організо-

ваної злочинності вартий уваги елемент творчої активності суб'єктів, що вчиняють правопорушення, отже, обов'язковість суб'єктивного фактора [9, с. 19]. У цьому разі варто враховувати соціоантропологічну природу злочинних проявів. У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція В.І. Шакуна згідно з якою перспективний розвиток кримінології в Україні має базуватися на синергетичному підході, тобто на теорії самоорганізованих систем. Науковець висловлює сподівання, що власне на цьому ґрунті тільки й можлива поява нових відомостей про закономірності злочинності [9, с. 23].

Таким чином, багатофакторність чинників організованої злочинності передбачає обов'язкове врахування в процесі дослідження особливостей соціокультурного середовища її формування. Ігнорування цієї вимоги призводить до спрошеного, на рівні раціонально виважених, логічних схем, вирішення цієї проблеми. Історико-правовий формат дослідження допомагає наповнити ці моделі історичним змістом, отже, забезпечує дотримання принципу логічного та історичного в науковому пізнанні.

В історико-правовому пізнанні на філософському рівні традиційно ефективним залишається діалектичний підхід, про що переконливо пише М.В. Костицький [10, с. 14]. Цей підхід, за оцінкою кримінологів, залишається базовим для вітчизняної кримінологічної науки [11]. У цьому контексті заслуговує на увагу думка І.М. Даньшина, який стверджує, що важливою у кримінологічних дослідженнях є концепція діалектичного детермінізму, який забезпечує узгоджене поєднання на основі діалектичного методу пізнавальних інструментів, найбільшою мірою адаптованих під швидкозмінний соціально-факторологічний контекст, а також, що головне, під розуміння логіки історичного процесу, в якій роль особистості є однією з ключових [12, с. 45]. Слушною є думка А.М. Бойка стосовно того, що вчення про детермінацію злочинності є методологічною основою наукового обґрунтування заходів запобігання та протидії злочинності [13, с. 114]. Вивчаючи детермінацію злочинності як загальнокримінальної, так і зокрема організованої, варто враховувати загальний зв'язок, функціональних, статистичних, причинних, інших факторів, взаємозумовленість предметів, явищ, процесів тощо.

І.С. Тімуш справедливо зауважує: «Специфіка парадигми філософсько-правового мислення потребує мисленневого проникнення в історико-культурний та лінгвістичний контекст його створення та подолання «герменевтичної дистанції» між умовами його написання та прочитання, а також вихід за межі власних стереотипних упереджень при його сприйнятті [14, с. 113]. Оскільки у низки першорядних для сучасних кримінологічних та кримінально-правових досліджень є проблема правової термінології та правової стилістики, актуальним є використання герменевтичного інструментарію в історико-правовому аналізі. Так, С.Б. Карвацька наголошує: «Нині юридична герменевтика, яка основне своє призначення реалізує саме в праворозумінні, є сучасним

методологічним напрямом у галузі юриспруденції, в центрі дослідження якого перебуває процес інтерпретації змістів правової реальності у всій різноманітності її проявів <...> Положення герменевтичної інтерпретації здатні служити важливим засобом дослідження науки історії права у контексті інтерпретації історичних джерел права, надто тих, що стали не просто правовими пам'ятками, а й посіли чільне місце у сучасному культурно-правовому феномені» [15, с. 5–6]. Як зазначає П.М. Рабінович, у правовій герменевтиці нині вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дає змогу вивести науково-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень» [16, с. 86]. Так, наприклад, при тлумаченні тексту кримінального закону виникають лінгвістичні конструкції, через які формується певне герменевтичне коло – «розуміння через попереднє розуміння», тому історію і сутність нині чинного закону можна інтерпретувати через передісторію та сутність попереднього. Таким чином, історико-критичне осмислення виступає у цьому герменевтичному колі первинною ланкою, іншими словами, тлумачення інтерпретує закон у контексті бачення його (закону) сучасниками, у своєрідному генетичному ланцюзі. У цьому разі історико-критичне осмислення є фактично початком наукової герменевтичної інтерпретації, оскільки процес розуміння може і має досліджуватися в історичному ракурсі [15, с. 9].

На загальнонауковому рівні методології аналізу організованої злочинності провідна роль має належати поєднанню історичного і конкретно-соціологічного підходів. Це проявляється у тому, що дослідження особливостей трансформації організованої злочинності на сучасному етапі можна здійснювати шляхом зіставлення з аналогічними процесами, які мали місце у минулому. При поєднанні цих підходів дослідження не обмежується визначенням статистичної кореляції між усіма соціальними факторами, що впливають на динаміку організованої злочинності, а ще й надає обґрунтування закономірностям розгортання опосередкованих правовими, економічними, культурно-психологічними чинниками зв'язків суспільства, держави та злочинності. Так, І.П. Рущенко зауважує: «Нині існує значний «суспільний запит» на розробку таких напрямів, як соціологія «блокомірцевої злочинності», соціологія корупції, соціологія організованої злочинності» [17, с. 25]. Доцільність застосування соціологічного підходу пояснюється тією обставиною, що він є інструментом виведення закономірностей будь-якого соціального феномена. У дисертaciї використано один з аспектів соціологічного підходу – багатофакторний аналіз, заснований на врахуванні усього комплексу соціальних факторів, які справляють вплив на розвиток та трансформацію організованої злочинності.

Як уже зазначалося, форми діяльності організованої злочинності історично пов'язані із сутністю політичного режиму, трансформацією форм і методів здійснення політичної влади, отже, актуальним є поєднання історичного і конкретно-політологіч-

ного підходів. Практика застосування політологічного підходу свідчить, як твердить Р.С. Огірко, що він «є плідним тоді, коли застосовується одночасно з використанням, перш за все, морального, правничого та інших методів дослідження» [18, с. 113].

Евристичний потенціал зазначених методів загальнонаукового спрямування посилюється в рамках традиційного для науки кримінального права діяльнісного підходу. Ю.В. Орлов зауважує: «Останній, зокрема, ґрунтовно описує зміст предметної діяльності як праксеологічну основу комплексу свавілля та ілюзій, які, своєю чергою, становлять фундамент злочинності» [3, с. 87]. В.М. Дръомін підкреслює: «Предметність злочинності виявляється <...> у тому, що злочинність справляє зворотний вплив на суспільство. Механізм зворотного впливу заснований на тому, що злочинна діяльність є глибоко імплементованою в соціальну тканину суспільства – економічні, політичні, соціальні відносини. Мільйони колишніх і нинішніх злочинців впливають на функціонування суспільства як активні учасники одночасно багатьох соціальних практик. <...> Розглядаючи злочинність як різновид предметної діяльності, що виявляється в системі інших видів соціальної активності, можна знайти пояснення таких поширеніших видів злочинності, як «білокомірцева» (економічна, посадова), корислива (розкрадання майна, шахрайство, вимагання тощо), насильницька (вбивство, тілесні ушкодження), політично мотивована насильницька (тероризм, захоплення заручників) та інші» [19, с. 300–301].

На нашу думку, діяльнісний підхід у комплексі з іншими методами важливий у дослідженні організованої злочинності, яка є, за влучною характеристикою В.М. Дръоміна, фактором загальної злочинності та водночас потужним чинником деінституціоналізації державної влади: «<...> злочинність прагне до самовідтворення, впливаючи на базові державні інститути. Криміналізація суспільства та влади постає як процес злиття злочинного світу й державних інститутів, нездатність держави виконувати свої функціональні обов’язки» [20, с. 165]. Засобами діяльнісного підходу вирішується важлива проблема відношення понять «злочин», «злочинність», «злочинна поведінка». Злочин – це одиничне явище (не завжди набуває характеру злочинної діяльності). Злочинність – загальне явище (характеризує кількісну та якісну поширеність злочинів), а злочинна діяльність – прояв і відбиток соціальної сутності злочинів і злочинності як соціальний елемент життєдіяльності суспільства.

Одним із головних методів, який допомагає з’ясувати історичні аспекти розвитку організованої злочинності, є порівняльно-історичний метод. У правознавстві він застосовується не тільки в історико-правових дисциплінах (історія права і держави, історія правових та політичних учень), але й у галузевих дисциплінах права [10]. Цей метод має не тільки пізнавальне, але і суто практичне значення, адже розуміння проблем держави і права дає змогу сформулювати загальні закономірності і тенден-

ції їх розвитку адекватно, як і розвитку організованої злочинності. Він орієнтує на потребу розглядати злочинність та інші кримінологічні явища в порівняльно-історичному аспекті в розвитку та зміні їхніх соціальних зв’язків і зумовленостей, застерігає від суб’єктивізму й однобічного підходу, забезпечує системність дослідження. Це пояснюється існуванням тісного взаємозв’язку між порівняльно-історичним методом та найбільш поширеними засобами і прийомами формальної логіки, зокрема, такими як порівняння, аналогія, аналіз, синтез, дедукція та індукція тощо. У цьому разі цілком слушним є висловлювання А.Ю. Іванової, яка зауважує, що лише у порівняльній історії права вбачається можливість та доцільність наукової постановки порівняльного правознавства. Обґрунтовуючи застосування порівняльного методу для історично-правового дослідження, вона зазначила, що власне від порівняльно-історичного аналізу треба очікувати відповідей на запитання, що «в тому чи іншому законодавстві вважати пережитком минулого, що задатком майбутнього, що вимирає і що зароджується, що має бути усунено з часом, а що дозвнено й удосконалено» [21, с. 176].

Загалом застосування порівняльно-історичного методу дає змогу інтегровано поєднати інституційно нормативні аспекти наукового пізнання організованої злочинності з питанням передумов її становлення і розвитку в умовах державної абсолютизації економіки та деінституціалізації державної влади.

Варто звернути увагу на евристичність поєднання історичного та аксіологічного підходів, що дає змогу детальніше проаналізувати історично усталені в правовому житті суспільства основні цінності та принципи, які мали б бути обов’язково враховані у формуванні кримінально-правової політики держави. Так, у літературі зазначається, що у суспільствах, що далі просунулися у напрямі освіченості, загальної та правової культури, традиційної та духовної моральності, рівень злочинності значно нижчий [22, с. 224]. З таким поєднанням успішно корелює формально-юридичний метод, який дає змогу дослідити зв’язок між внутрішнім змістом і формою державно-правових явищ та інститутів. Він застосовується в аналізі форм держави, при визначенні та юридичному оформленні компетенції державних органів, досліджені форм (джерел) права, формальної визначеності права як однієї з його основних властивостей, у практичній діяльності при тлумаченні норм права для з’ясування їх суті, змісту та вираженої в них волі законодавця [23, с. 29–32].

Особливу увагу варто звернути на прагматичний підхід, особливо якщо йдеться про дискусійний характер вживаних у доктрині та практичній, переважно законодавчій діяльності понять та соціологічний метод статистики, особливо якщо йдеться про співвіднесення кількості засуджених та рівнем злочинності в країні. Р.М. Габітова зазначає: «Представник історичної школи К. Савіній писав: «Дослідження змісту слів, тобто волі законодавця, називається інтерпретацією» і ще: «наукова діяльність, засобом

якої має бути досягнуто істинності документу загалом чи його окремих частин – критика і визначася юридичне завдання <...> вона є необхідною для всіх юридичних приписів, що дійшли до нас з документів, особливо для законодавчого права» [24, с. 18–20].

Прагматичний підхід характеризує відношення між мовними знаками та тими, хто їх використовує. Прагматизм більшою мірою зорієнтований на реальне правове життя, ніж на політичні та правові теорії, що зумовлює практичну необхідність вирівняти дисбаланс між правою реальністю і формами її осмислення. Тому часто практики-юристи відмовляються від критеріїв науковості і навіть від теоретизування взагалі. Урядовці, політики, практикуючі юристи в сфері кримінально-правової діяльності намагаються створити враження, що перед ними стоять раціональні завдання, вирішення яких вимагає чисто утилітарного мислення та відповідних дій. Тут, скоріше, вбачається конфлікт між природою наукового пізнання і правою культурою тих, хто безпосередньо займається практичною діяльністю. Відповідно, за умов такого протистояння з необхідністю зароджується розуміння необхідності інтегрального підходу у вирішенні проблеми злочинності загалом і організованої злочинності зокрема. Але через певний дефіцит теорій, зумовлений юридично позитивістською приземленістю більшості сучасних кримінологічних концепцій, виникає потреба в переосмисленні ефективності використання прагматистської кримінально-правової парадигми. На це націлена і Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст., схвалена Координаційним бюро з проблем кримінології Академії правових наук України (2002). Визначаючи методологічні засади концептуального бачення розвитку кримінологічної науки, концепція орієнтує на сприйняття сучасних прогресивних ідей, вивчення і врахування надбань та досвіду світової кримінології, різних вітчизняних і зарубіжних шкіл та теорій [25, с. 5–43].

Від абсолютизації статистичного методу показника злочинності застерігає Н. Крісті. Він пише (мовою оригінального перекладу): «Количество заключенных может считаться показателем уровня преступности в стране. Преступник действует, суд принимает меры. Рост числа заключенных указывает на рост преступности, сокращение – на то, что ситуация переменилась к лучшему. Также считается, что в государствах с большим количеством заключенных уровень преступности выше, а в тех, где заключенных меньше, по-видимому, царят мир и благодеяние. Но это – традиционный способ интерпретации этих показателей. Однако такая интерпретация плохо соотносится с перспектиками, о которых шла речь во второй главе, а также – с тем, как распределено количество заключенных на карте Европы. Мы уже говорили о ситуациях, при которых преступлениями могут быть сочтены самые различные действия. В таком случае данные о количестве заключенных можно интерпретировать иначе, считая, что на эти показатели оказывают

влияние и общественный строй, и степень разобщенности людей, и революционные или политические перевороты, и особенности правовой системы, и экономические особенности. Важно также и то, что в настоящий момент в этом обществе считается преступлением, но это – только одна из многих составляющих. Не следует рассматривать данные о количестве заключенных как основной показатель уровня преступности в стране – такой взгляд представляется нам слишком однобоким» [26, с. 43].

Таким чином, узагальнений аналіз досліджень, присвячених методології злочинності загалом і організованої злочинності зокрема дає підстави для висновків, що сучасний розвиток науки кримінології і кримінального права стимулює трансформацію їх власного методологічного арсеналу в напрямі:

а) пошуку об'єктивних основ для пояснення соціальної дійсності;

б) концентрації методів пізнання на особистісній суб'єктивній, стороні суспільних відносин;

в) руху до методологічного плюралізму, але в рамках інтегрального підходу. У рамках інтегрального підходу тільки й можлива систематизація та оптимізація понятійного апарату в дослідженні основних чинників, ознак організованої злочинності. Мета одна – виявити істинність поняття «організована злочинність», його інструментальну роль під час здійснення наукових та практичних заходів кримінально-правового забезпечення протидії організований злочинності. Така потреба випливає з об'єктивної необхідності оперування в науковому пізнанні максимально точними визначеннями системного характеру й узгоджується з пізнавальною особливістю власне понять, яка полягає в тому, як справедливо наголошує П.М. Рабінович, що вони «фіксують, «схоплюють» глибинні, суттєві властивості всіх явищ певного роду (типу, класу)». І якщо поняття будуть максимально точно відображати процеси реальної дійсності, «то й у кожному з <...> випадків істинне поняття буде тільки одне» [27, с. 4].

У системі методології дослідження організованої злочинності значна роль належить історико-правовому аналізу протидії організований злочинності. Це спосіб мислення, заснований на постулаті, що будь-які соціальні явища не існують поза форматом рамок історичної спадковості. У цьому разі умовою об'єктивності розуміння та інтерпретації організованої злочинності є рефлексія певної історичної традиції.

Важливим у розумінні напрямів кримінально-правової політики в умовах авторитарних режимів є застосування інструментарію інституціональної доктрини, межі поширення якої на різні галузі науки розкрито, наприклад у колективній монографії «Постсоветский институционализм» [28]. Застосування інституціонального підходу дає змогу глибше зрозуміти механізм підконтрольності державного управління монополії партійно-державного апарату, а саме: питання централізації і децентралізації управлінських функцій, координації державного управління, функціонування кадрової системи органів державного управління, професійно-кваліфіка-

ційні вимоги до державних службовців, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб органів державної влади тощо, політичне прогнозування тощо.

Комплексне, засноване на міждисциплінарному підході вивчення організованої злочинності в Україні

— надзвичайно актуальне завдання в сучасних умовах трансформації українського суспільства і держави.

З огляду на викладене перспективною для дослідження видіється проблема інтеграції доктричного та історичного методів пізнання проблеми організованої злочинності в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рузавин Г.И. Методология научного познания: [Учеб. пособ. для вузов]. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 287 с.
2. Тарасов М.М. Метод и методологический поход: попытка проблемного анализа). Правоведение. 2001. № 1. С. 31–50.
3. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: [монографія]. Харків: Діса плюс, 2016.
4. Жалинський А.Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью. М.: Наука, 1986. 192 с.
5. Жигарев Е.С. Методология криминологии: проблемы, поиски, решения: [монографія]. М.: Изд-во «Щит-М», 2012. 269 с.
6. Мірошниченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект [Текст]: дис... доктора юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2013. 416 с.
7. Оболенцев В.Ф. Нові кримінологічні теорії та перспективи розвитку кримінології в Україні. Проблемы законности. 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-kriminologicheskie-teorii-i-perspektivnye-razvitiya-kriminologii-v-ukraine-1>
8. Петришин О. Соціально-юридична природа права. Право України. 2012. № 1-2. С. 15–29.
9. Шакун В. Межі впливу на злочинність. Право України. 2009. № 7. С. 17–23.
10. Костицький М.В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. Науково-інформаційний вісник «Право». 2015. № 12. С. 12–17.
11. Бабкіна О.В., Волинка К.Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 144 с.
12. Курс лекций по криминологии / И.Н. Даньшин, В.В. Голина, А.Г. Кальман, А.В. Лысодед; под ред. И.Н. Даньшина, В.В. Голины. Х.: «Одиссей», 2006. 280 с.
13. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): моногр. Л.: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
14. Тімуш І.С. Інтегральний погляд на право: монографія. К.: Наукова думка, 2009. 284 с.
15. Карвацька С.Б. Герменевтична інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності. Наук. віс. Чернів. ун-ту. 2011. Вип. 578: Правознавство. С. 5–11.
16. Рабінович П.М. Герменевтика і правове регулювання. Вісник Акад. правових наук України. 1999. № 2. С. 61–70
17. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: [монографія]. Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
18. Огірко Р.С. Політологічний підхід як методологічний принцип державознавства: історичний експкурс. Право. 2015. Вип. 30. С. 108–113.
19. Дръомін В.М. Діяльнісна методологія у вивченні злочинності. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Вип. 74; редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дръомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 295–302.
20. Дръомін В.М. Деінституціалізація влади як криміногенний фактор. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 165–174.
21. Іванова А.Ю. Порівняльно-правовий метод як методологічний інструментарій прихильників наукового напряму «політики права». Альманах права: наук.-практ. юрид. журн. / Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2012. Вип. 3. (Основоположні принципи права як його ціннісні виміри). С. 161–164
22. Закалюк А. Теоретична характеристика та обґрунтування системи державної протидії проявам злочинності. Право України. 2012. № 1-2. С. 216–227.
23. Бабкіна О.В., Волинка К.Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 144 с.
24. Габитова Р.М. Філософія німецького романтизма: Гельдермін Шлейермахер. М.: Наука, 1989. 160 с.
25. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ століття. Інформаційний бюллетень Координаційного бюро з проблем кримінології АПрН України. 2002. № 5. 25 с.
26. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к ГУЛАГу западного образца / пер. с англ. А.В. Петровой. М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с. URL: <http://old.prison.org/download/pdf/kristi%20-%20gulag.pdf>
27. Рабінович П.М. Сутність праворозуміння. Право України. 2007. № 9. С. 3–7.
28. Постсоветский институционализм: монография / под ред. Р.М. Нуредеева, В.В. Дементьева. Донецк: Каштан, 2005. 480 с.